

Tipta insan bilimleri: Kavram, süreç, uygulamalar

Prof. Dr. Melih Elçin

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu (2000). New York Mount Sinai School of Medicine'da 4 ay standart hastalar üzerine çalıştı. Tıp eğitimi alanında doçent (2008) ve profesör (2015) oldu. 2010 yılından bu yana Türk Tıp Eğitimi Derneği'nde başkanlık görevini yürüten Elçin, 2006 yılından bu yana HÜTF Tıp Eğitimi ve Bilişimi Anabilim Dalı Başkanlığı'nı yürütmektedir. Çalışma alanları eğitim programı geliştirme, ölçme-değerlendirme, iletişim ve mesleki beceri eğitimleri, standart hastalar, simülasyon ve tipta insan bilimleridir.

Tipta insan bilimleri ile ilgili bir yazı yazmaya ülkemizdeki süreçle başlamak bu konudaki tartışmaya da açıklık getirebilmek için en doğru yaklaşım olsa gerek.

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde 2000 yılların başında gerçekleştirilen eğitim programı değişiklikleri, birçok yeni uygulamanın da Türkiye'deki tıp eğitimi ortamına katılmasını sağlamıştır. Bu dönemde ilk kez bir tıp eğitimi programında profesyonel değerlerin geliştirilmesini hedefleyen üç yıllık dikey bir program başlatılmıştır: İyi hekimlik uygulamaları. Bu program; -yine ilk kez uygulanan- "Beyaz Önlük Giyme Töreni" ile başlayan iletişim ve klinik beceri eğitimleri, etik ve profesyonel değerler, kanıta dayalı tıp, erken dönemde klinik deneyim gibi temelde beceri ve tutum geliştirmeye; kısacası bir meslek üyesinin yetiştirilmesi amacıyla hizmet etmektedir. Bu programın bir diğer bileşeni olarak da "medical humanities" alanı belirlenmiştir. Bu alana karar verilmesindeki gerekçeleri yazının sonraki bölümlerinde tartışacağım. Kavramın Türkçede nasıl kullanılması gerektiğini araştıran ve etik alanında çalışmalar yapan akademisyenler, "tıpta insan bilimleri" olarak Türkçeye çevrildiğini ve kullanıldığını belirttiler. Böylece, 2004-2005 öğretim yılında "İyi Hekimlik Uygula-

maları Programı"nın altıncı bileşeni, tipta insan bilimleri olarak başlatıldı. O tarihte bu alanda sadece Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesinde "Tıp ve Sanat" başlıklı çalışmalar yürütülmekteydi.

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde başlatılan program ise daha geniş bir çalışma alanını kapsamaktadır. Birinci yılda "Tıp ve Sanat" başlığında öykü, roman, şiir, müzik, resim, heykel, tiyatro, dans, opera ve sinema üzerine çalışmalar yapılmaktayken ikinci yılda "Tıp ve Tarih" başlığında tarih, inanç, din, arkeoloji ve mimari alanında çalışmalar yer almaktadır. Üçüncü yılda ise "Tıp ve İnsan" başlığında felsefe, sosyoloji, etik, hukuk ve antropoloji üzerine çalışmalar kapsam dâhilinde yer bulmaktadır. Öğrenciler her yıl 3-5 kişilik gruplar halinde çalışmak istedikleri alanda bir proje başlığı belirler, ortaya çıkan ürünlerini de mayıs ayı içinde düzenlenen "Tipta İnsan Bilimleri Kongresi"nde sözlü sunum ya da poster olarak sunarlar. Programın 2016-2017 yılında yapılan geliştirme çalışmalarında; ikinci ve üçüncü yılın konuları olan "Tıp ve İnsan" başlığı ikinci yılın çalışma konusu olarak belirlenmiş, üçüncü yıla "Tıp ve Yaşam" başlığı eklenerek öğrencilerin insan yaşamında tıbbın, sağlık hizmetlerinin, sağlık algısının yerini yansıtan video projeler hazırlamaları

istenmiştir. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde yürütülen programda tipta insan bilimleri, insanın sağlık, hastalık, sağlık hizmeti ve hasta-hekim ilişkisi özelinde davranışlarının anlamını irdeleyen ve deneyimlerini kaydeden tarih, edebiyat, sanat, felsefe, etik, hukuk, antropoloji, sosyoloji ve teoloji alanındaki çalışmalar olarak değerlendirilmektedir. Bu alandaki çalışmalar tıbbı açılan farklı ve özel pencerelerdir. Tıbbı bu pencerelerden bakabilmek hekimin, hastasının dünyasına farklı bir yaklaşım getirmesine katkı sunacaktır.

Türkiye'deki tıp eğitimi programlarına 2004 yılında, bu şekilde giriş yapan "tıpta insan bilimleri" kavramı hızla diğer tıp fakültelerinin programlarında da yer almıştır. Bugün atlamamak ve eksik bırakmamak adına, tek tek saymayacağım birçok tıp fakültesi programında bu başlıkta eğitim etkinlikleri sürdürülmektedir. Bu kavram, tıp eğitimi programlarının akreditasyonu sürecinde tanımlanan "Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Ulusal Standartları" içinde yerini almış ve 2014 yılında YÖK tarafında da kabul edilen "Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Ulusal Çekirdek Eğitim Programı" içinde de vurgulanmıştır. Kişisel olarak tartışmalı gördüğüm, tipta insan bilimleri alanında ürün ortaya koyan akademisyenlerden

ayrıldığı düşünüyorum nokta tam da bu yaygınlaşma sürecinde ortaya çıkıyor. Ulusal akreditasyon standartları ya da çekirdek eğitim programı içinde tıpta insan bilimleri kavramının bir tanımı yer almamaktadır. Tıp fakültelerinin programlarına baktığımızda ise bu başlık altında yürütülen çalışmalarda çok ciddi bir çeşitlilikle karşılaşmaktayız.

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde “İyi Hekimlik Uygulamaları Programı”, 15-20 kişilik gruplarda, her gruba atanan bir öğretim üyesinin grupla etkinlikleri yıl boyunca sürdürdüğü bir eğitimidir. Programda her yıl 91-110 arasında öğretim üyesi yer almaktadır. Bu sayıda öğretim üyesiyle yürütülen programda da tıpta insan bilimleri alanında farklı kurumlarda gördüğümüz çeşitliliğe benzer bir durumu kendi programımızda da görmekteyiz.

Nedir Bu Çeşitlilik?

Tıpta insan bilimleri kavramını aynı şekilde algılamıyoruz, aynı şekilde değerlendirmiyoruz. Kişisel olarak anladığım, Hacettepe’deki programda da tanımlanan şekliyle tıpta insan bilimleri Avrupa ya da ABD’de “*medical humanities*” olarak kullanılan kavram.

O ülkelerde de sınırları çok keskin olmamakla birlikte bu kavram için çizilen çerçeve, bugün ülkemizde karşılaştığımız çeşitliliği kapsamıyor. Bizde yaşanan çeşitliliğin nedeni belki de (çok büyük olasılıkla) kullandığımız Türkçe karşılıktan kaynaklanıyor: Tıpta insan bilimleri. Bu kavramla hiç karşılaşmamış birine bir tahminde bulunmasını istesek rahatlıkla tıp alanında yürütülen beşeri bilim çalışmaları, tıp alanında beşeri bilimlerin etkisi-katkısı diyecektir; sonuna kadar da haklıdır. Dilimizde bu çalışmalarını anlatacak başka bir kavramımız da yok. Oysaki “*medical humanities*” bunun tam tersi bir bakış açısını ifade ediyor: İnsana dair çalışmalar yapan alanlardaki tıp dışı kişilerin yaptığı çalışmalar. Hacettepe’de program tanıtımında kullandığımız ifadeyle “sağlık çalışanlarının farklı alanlarda yaptığı çalışmalar değil farklı alanlarda çalışan tıp dışı kişilerin sağlık alanına dair ürettikleri çalışmalar”. Bu kavramın algısındaki çeşitlilik üzerine Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. H. İbrahim Durak ile yaptığımız bir görüşmede de aslında bu bağlamdaki çalışmalarını Türkçe bir kavramla ifade etmek gerekse bunun “insan bilimlerinde tıp” olması her şeyi çok daha anlaşılır hale getirebilirdi, diye konuşmuştuk. Belki de geldiğimiz noktada, artan çalışmaların

Tıpta insan bilimleri kavramını aynı şekilde algılamıyoruz, aynı şekilde değerlendirmiyoruz. Kişisel olarak anladığım, Hacettepe’deki programda da tanımlanan şekliyle tıpta insan bilimleri Avrupa ya da ABD’de “*medical humanities*” olarak kullanılan kavram. O ülkelerde de sınırları çok keskin olmamakla birlikte bu kavram için çizilen çerçeve, bugün ülkemizde karşılaştığımız çeşitliliği kapsamıyor.

Tıp öğrencilerine verilen fotoğraflık kursuna, hastane mimarisini tartışmaya, müzikle tedaviye, koro çalışmaları gibi sanatsal etkinliklere tıpta insan bilimleri demek, hem bu alana hem de aslında birçok başka alana haksızlık etmektir. Hekimlerin belirtilen çalışmalarda bulunması çok değerlidir, onların kişisel gelişimine mutlaka katkı sunmaktadır. Ancak bunun adı tıpta insan bilimleri ya da Türkçedeki karşılığı neyse ya da ne olacaksa “medical humanities” kavramının karşılığı değildir.

ışığında bu alandaki ürünleri daha net tanımlayabilmek için böyle bir söylem değişikliğine gereksinim var.

Kavramı daha netleştirebilmek ve oluşan çeşitliliği görebilmek için şimdi de bu alanın dünyada ortaya çıkışına bir dönemim. Hekimlik var olduğu, tanımlandığı en eski dönemlerden beri aslında bir bilim ve bilgi alanı olduğu kadar bir sanat alanı olarak da görülmüştür. İnsanla ilgilenmek, insanı anlayabilmek, insana anlatabilmek mesleğin beceri, tutum ve değerler bağlamını yani profesyonel yönünü oluşturur ve mesleğin sanat yönüdür. Ustalık çok bilmekte değil bildiğini uygulayabilmektir. 18. yüzyıldan sonra tıp alanındaki bilimsel gelişmeler, buluşlar, giderek artan bilgi yükü ile buna eklenen ve hızı baş döndüren teknolojik gelişmeler mesleki uygulamaların boyutunu değiştirmeye başlamıştır. Sağlık hizmet sunumundaki bu değişimin ters yönünde ilerleyen, alanın artan cazibesine yetişmek, insan gücü ihtiyacını karşılamak kaygısıyla nitelikten ödün verecek boyuta ulaşan tıp eğitimi ve kurumları ile 20. yüzyıla ulaşılmıştır. Eğitim kurumları ve programlarındaki ayrışmanın en üst düzeye ulaştığı ABD’de 1910 Flexner Raporu, bu gidişi durduran olay olmuştur. Bu rapor sonrası tıp eğitimi yeniden yapılandırılmış, bilimsel ve teknolojik temellere dayanan standartlara kavuşmuştur. İzleyen yüzyıl boyunca da bu müdahalenin tıp eğitimi ve sağlık hizmet sunumları üzerindeki olumlu etkileri fazlasıyla gözlenmiştir.

Ancak bu müdahale, bilgiyi ve teknolojiyi öne çıkarırken mesleğin sanatına, insana dair yönünde bir zayıflamayı da getirmiştir. İnsana dokunmak yerine radyolojik görüntüsüne bakmak, sormak yerine kan tahlili yapmak daha bilimsel bulunmuştur. 1960’lara geldiğimizde; aradaki 50 yılda bu değişimin yarattığı mesleki yozlaşma, hekim-hasta ilişkisindeki erozyon görülmüş ve yeniden doktorluktan (bilim insanı) hekimliğe (bilim insanı ve sanatçı) dönüşebilme çabaları, tıp eğitimi programlarında mesleğin bu yanını özendiren, vurgulayan uygulamalar başlatılmıştır. İşte bu noktada önceleri etik çalışmalarıyla koştur giden, bazen iç içe giren “*medical humanities*” alanı ortaya çıkmıştır.

Tıp eğitiminde uygulanan yöntemlerin amaçlanmamış sonucu olarak ortaya çıkan tıp öğrencilerindeki duygusuzluk ve duyarsızlığın değiştirilebilmesi için tıpta insan bilimlerinin bir araç olarak kullanılabileceği savıyla başlatılan programlar kısa sürede Avrupa ve ABD’deki tıp okullarında yer bulmuştur. İnsan bilimlerinin sağladığı olanaklar ve kaynaklar yoluyla insan deneyimleri ve duygularının kolaylıkla tanınabildiği, bu şekilde toplumdaki sağlık ve hastalık algılarının daha kolay anlaşılabilirdiği, hasta ve yakınları ile etkileşim sırasında tepkilerinin daha iyi değerlendirilebildiği, bunun da özellikle genç ve öğrenme aşamasındaki hekimler için ciddi bir gelişim desteği sunabildiği ifade edil-

miştir. Bu açıdan baktığımızda tıpta insan bilimleri, hasta ve yakınlarının sağlık ve hastalık karşısındaki beklenti ve tepkilerini görmemize ve değerlendirmemize olanak sağlayan deneyimler, durumlar ve örnekleri sunan bir alandır. Bir hekimin hastalarını anlattığı bir anı kitabı değil, bir hastanın hekimleri anlattığı bir anı kitabı olarak hayal edelim tıpta insan bilimlerini. Tarihi ele aldığımızda; hastalıkların, ilaçların, tıbbi araç ve gerecin nasıl geliştiği, tarihteki büyük salgınlar, disiplinlerin nasıl doğduğu ya da Nazi kamplarında çalışan doktorlar (kendi öğrencilerimiz için cazibesini hiç yitirmeyen bir başlık) üzerine yapılan çalışmalar tıpta insan bilimleri değildir. Bir ülkede ardışık iki dönemde sürdürülen sağlık hizmet modelinin toplumun sağlık ve hastalık algısında, hizmete ulaşma ya da hizmetten yararlanmasındaki etkileri, Ortaçağ Avrupa'sında Kilisenin toplum yaşamındaki etkisinin sağlık uygulamalarına yansması tıpta insan bilimleri alanındaki çalışmalardır. Sosyoloji alanındaki cinsiyet temelli çalışmaların, toplumdaki cinsiyet algısının özellikle genito-üriner sistemle ilgili hastalık algısına, sağlık hizmetine başvuru oranlarına etkisini araştırması tıpta insan bilimleridir. İzlediğimiz bir dizide, filmde ya da oyunda, okuduğumuz bir kitapta, dinlediğimiz bir şarkıda, karşısına geçip baktığımız bir tabloda diyabetle yaşamın nasıl bir şey olduğuna, lenfoma tanısı almanın kişiyi nasıl etkilediğine, kalp krizi geçirmenin kişinin iş yaşamına,

aile yaşamına ya da inançlarına nasıl yansıdığına, yüzünde bir lezyonla ya da anatomik bir farklılıkla toplum içinde nasıl var olunabildiğine dair bir şeylerin farkına varabiliyorsak tıpta insan bilimleri örnekleri ile karşılaşmışız demektir.

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Göz Hastalıkları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sait Eğrilmez'in yıllardır gerçekleştirdiği "Türkülerde Hekimlik" etkinlikleri, bir hekimin saz çalıp türkü söylemesinden dolayı değil yıllar boyunca halkımızın sağlığı, hastalığı, ilacı ya da hekimi niçin ve nasıl gördüğünün ipuçlarını bize gösterdiği için bir tıpta insan bilimleri örneğidir.

Tıp fakültesi programlarına baktığımızda ya da çeşitli dergilerdeki yazıları okuduğumuzda karşılaştığımız tıp öğrencilerine verilen fotoğrafçılık kursunu, eleştirel roman okuma saatlerini, hastane mimarisi tartışmayı, müzikle tedaviyi, alternatif ya da tamamlayıcı tıp uygulamalarını, tıp alanındaki önderlerin yaşam öykülerini paylaşmayı, hekimlerin yazdıkları oyunları, öyküleri ve romanları, besteledikleri şarkıları, tıp fakültelerinde ya da tabip odalarında düzenlenen koro çalışmalarını, sanatsal etkinlikleri (yarışmalar dâhil) ve hatta kimi okullarda bu başlık altında yürütülen klinik beceri eğitimlerini aynı torbaya koyup hepsine birden tıpta insan bilimleri demek, hem bu alana hem de aslında birçok başka alana da haksızlık etmektir. Hekimlerin

belirtilen çalışmalarda bulunması çok değerlidir, onların kişisel gelişimine mutlaka katkı sunmaktadır, onları insan olarak zenginleştirmektedir ve bu katkılar mesleki yaşamlarına da yansımaktadır. Ancak bunun adı tıpta insan bilimleri ya da Türkçedeki karşılığı neyse ya da ne olarsa "medical humanities" kavramının karşılığı değildir.

Kaynaklar

Cole TR, Carlin NS, Carson RA. *Medical Humanities: An Introduction*. 1. Baskı. New York: Cambridge University Press; 2015.

Bleakley A. *Medical Humanities and Medical Education: How The Medical Humanities Can Shape Better Doctors*. 1. Baskı. New York: Routledge; 2015.

Elçin M. *Tıbbi Farklı Açılardan Görebilmek: Tıpta İnsan Bilimleri*. Hacettepe Tıp Dergisi, 2008; 39: 55-59.

Elçin M. *Tıpta İnsan Bilimleri Programlarının Geliştirilmesine İlişkin Görüşler*. HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretim Yüksek Lisans Tezi. Ankara: 2007.

Elçin M, Odabaşı O, Ward K, Turan S, Akyüz C, Sayek I. *The First Medical Humanities Program in Turkey*. *Medical Education*, 2006; 40: 278-282.

Elçin M, Odabaşı O, Turan S, Demirören M, Abay E, Onan A, Sezer B. *İyi Hekimlik Uygulamaları*. 14. Baskı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi; 2016.

Evans M ve Finlay IG, editörler. *Medical Humanities*. 1. Baskı. London: BMJ Publishing Group; 2001.

Kirklin D ve Richardson R, editörler. *Medical Humanities: A Practical Introduction*. 1. Baskı. Londra: Royal College of Physicians of London; 2001.